

ISSN 2227-6246
Google Scholar

ICV 2016: 62.05
CEJSH

Research Bible
ERIH PLUS

OAJI
WCOSJ

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

*Збірник
наукових
праць*

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка,
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України

Випуск 40

Issue 40

COLLECTION
OF RESEARCH PAPERS of

PROBLEMS OF MODERN PSYCHOLOGY

Kamianets-Podilskyi
National Ivan Ohienko University,

G. S. Kostiuk Institute
of Psychology of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine

УДК 378(082):159.9
П68

ICV 2013: 5.68
ICV 2014: 39.96
ICV 2015: 65.56
ICV 2016: 62.05
RESEARCH BIBLE
ERIH PLUS
OAJI

ISSN 2227-6246

cejsh.icm.edu.pl
GOOGLE SCHOLAR
WCOSJ

Рецензенти:

Ж.П.Вірна

- доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
- академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна
- професор, доктор габілітований, Академія імені Яна Длугоша в Ченстохові, Республіка Польща

Рекомендовано до друку рішеннями Вчених рад
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
(протокол № 4 від 29.03.2018 р.).

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 3 від 29.03.2018 р.)

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Максименко, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (головний редактор), Україна; **Є.В. Тополов**, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, Україна; **В.В. Клименко**, доктор психологічних наук, професор, Україна; **О.М. Кокун**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Україна; **Л.А. Онуфрієва**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний редактор), Україна; **М.Л. Стумльсон**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Україна; **Н.В. Чепелєва**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Україна; **В.І. Шебанова**, доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології, м. Херсон, Україна; **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету імені Зігмунда Фрейда (Австрійська Республіка); **Антон Фабіан**, професор, доктор габілітований, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словацька Республіка); **Юрай Штенцл**, доктор наук, доцент, Вища школа охорони здоров'я та соціальної роботи св. Єлизавети, м. Братислава (Словацька Республіка); **Ева Лодиговська**, доктор соціальних наук (у галузі психології), кафедра психології розвитку людини, Інститут психології, Щецинський Університет, м. Щецин (Республіка Польща); **Магдалена Хенч**, доктор соціальних наук (у галузі психології), кафедра психології розвитку людини, Інститут психології, Щецинський Університет, м. Щецин (Республіка Польща); **Беата Анна Пехота**, доктор гуманітарних наук у галузі опікунської та соціальної педагогіки, старший викладач, Жешівський університет (Республіка Польща); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, Жешівський університет (Республіка Польща); **І.О. Фурманов**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Білоруський державний університет (Республіка Білорусь); **О.І. Медведська**, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна (Республіка Білорусь).

Міжнародна наукова рада:

Євген Глива, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, професор-консультант товариства «Дослідження клінічного гіпнозу» (Австралія); **Роман Трач**, доктор філософських наук, професор, іноземний член НАПН України (США); **Уршуля Груца-Мьонсік**, доктор педагогічних наук, ад'юнкт, Жешівський університет (Республіка Польща); **Мечислав Радохонський**, доктор габілітований, професор надзвичайний Жешівського університету в Жешові (Республіка Польща); **Мірослав Чапка**, доктор наук з освіти, професор, ректор Вищої школи економіки і адміністрації в Битомі (Республіка Польща); **Лешек Фрідерік Коженьовскі**, доктор габілітований з економіки, професор, Президент Європейської асоціації безпеки (European Association for Security), науковий редактор загальноєвропейського наукового журналу «Безпекознавство» (Республіка Польща); **Данута Мажец**, професор, доктор габілітований, Академія імені Яна Длугоша в Ченстохові, (Республіка Польща); **Беата Балогова**, професор, доктор габілітований, Пряшівський університет (Словацька Республіка); **Аліса Петрасова**, доцент, Пряшівський університет (Словацька Республіка); **В.І. Луговий**, перший віце-президент НАПН України, академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор (Україна); **О.Я. Чебикін**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Україна); **Т.С. Яценко**, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Україна).

П68 Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 40. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. – 460 с.

У збірнику наукових праць висвітлено найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання.

Збірник наукових праць адресовано професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації серія КВ № 19651-9451 ПР від 30.01.2013 р.

Збірник поновлено у Переліку наукових фахових видань України з психології.
Наказ Міністерства освіти і науки України за № 261 від 06.03.2015 року

Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах: INDEX COPERNICUS (IC) (з 2013 р.), GOOGLE SCHOLAR (з 2013 р.), CEJSH (THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES) (з 2015 р.), RESEARCH BIBLE (з 2016 р.), ERIH PLUS (з 2016 р.), OAJI (з 2016), WORLD CATALOGUE OF SCIENTIFIC JOURNALS (з 2018).

<http://problemps.kpnu.edu.ua/en/>
kpnu_lab_ps@ukr.net

© Автори статей, 2018
© «Аксіома», видання, 2018

L. A. Onufriieva, I. L. Rudzevych The professional realization of personality through the prism of value life regulators.....	273
О. В. Осика, К. С. Осика Моральний вчинок як сенс життя: трагічними шляхами історії	284
К. О. Островська Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в соціальному просторі	295
Л. В. Пастух Управління мотивацією професійної діяльності педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.....	306
Л. О. Подкоритова, А. О. Брезденюк Значення самоаналізу для професійного розвитку майбутніх фахівців соціономічної сфери	320
С. О. Ренке Мотиваційна регуляція процесу становлення професійного образу «Я» у майбутніх психологів.....	331
Н. М. Семенів Особливості формування етнічної атракції в контексті міжетнічної взаємодії.....	343
R. T. Simko Psychological features of servicemen's psychomotor preparation in extreme conditions of activities	353
Н. С. Славина Адаптація дітей раннього віку в умовах дошкільного закладу	363
Н. М. Токарева Психологічні виміри діалогізації сучасного освітнього простору	373
О. О. Цимбаленко Авторитет батьків та педагогів як запорука ефективності психолого-педагогічного втручання для дітей із порушеннями спілкування	385

P. C. Chin Дослідження когнітивної складової гендерної ідентичності старших підлітків.....	397
Бібліографія	410
Відомості про авторів	434

- науки): збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017. – Вип. 9, т. 1. – С. 210–222.
10. Lovaas I. Behavioral Treatment and Normal Educational and Intellectual Functioning in Young Autistic Children / I. Lovaas // Journal of Consulting and Clinical Psychology Copyright. – 1987. – 55 (1). – P. 3–9.
 11. Lovaas I. Some generalization and follow-up measures on autistic children in behavior therapy / I. Lovaas // Appl Behav. Anal. – 1973. – 6 (1). – P. 131–165.
 12. Smith T. Evidence Base Update for Autism Spectrum Disorder / T. Smith, S. Iadarola // Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology. – 2015. – 44. – P. 897–922.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Avgustova R. Govori! Tyi eto mozhesh! / R. Avgustova. – M.: Izd-vo «Eterna», 2015. – 368 s.
2. Antonova M. L. Priroda avtoriteta kak obschestvennogo yavleniya (sotsialno-filosofskie aspektyi problemyi): dis. ... kand. filos. nauk: spets. 09.00.11 «Sotsialnaya filosofiya» / Marina Lvovna Antonova. – Tambov: Tambovskiy gosudarstvennyiy universitet imeni G. R. Derzhavina, 2002. – 153 s.
3. Bettelheym B. Pustaya krepot. Detskiy autizm i rozhdenie Ya / B. Bettelheym. – M.: Izd-vo «Akademicheskiiy proekt», 2013. – 480 s.
4. Grinspen S. Na tyi s autizmom. Ispolzovanie metodiki Floor-time dlya razvitiya otnosheniy, obscheniya i myishleniya / S. Grinspen, S. Uider. – M.: Izd-vo «Terevinf», 2017. – 512 s.
5. Keller E. Istoriya moey zhizni / E. Keller, A. Sallivan. – M.: Izd-vo «Zaharov», 2003. – 272 s.
6. Makarenko A. S. Pedagogicheskaya poema / A. S. Makarenko. – M.: Izd-vo «Mann, Ivanov i Ferber», 2016. – 560 s.
7. Makarenko A. S. Lektsii o vospitanii detey / A. S. Makarenko. – M.: Izd-vo «Uchpedgiz», 1940. – 120 s.
8. Maksymenko S. D. Teoriya psykholohiyi nuzhdy (zhyttyevoyi enerhiyi) / S. D. Maksymenko // Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – Vyp. 25. – Kam'yanets'-Podil's'kyi: Aksioma, 2014. – S. 7–18.
9. Rudenko L. M. Teoretychnyy pidkhid do vyvchennya bat'kiv-s'koho stavlennya do autychnykh ditey / L. M. Rudenko,

- M. V. Fedorenko // Aktual'ni pytannya korektsiynoyi osvity (pedagogichni nauky): zbirnyk naukovykh prats'. – Kam'yanets'-Podil's'kyi: PP «Medobory-2006», 2017. – Vyp. 9, t. 1. – S. 210–222.
10. Lovaas I. Behavioral Treatment and Normal Educational and Intellectual Functioning in Young Autistic Children / I. Lovaas // Journal of Consulting and Clinical Psychology Copyright. – 1987. – 55 (1). – P. 3–9.
 11. Lovaas I. Some generalization and follow-up measures on autistic children in behavior therapy / I. Lovaas // Appl Behav. Anal. – 1973. – 6 (1). – P. 131–165.
 12. Smith T. Evidence Base Update for Autism Spectrum Disorder / T. Smith, S. Iadarola // Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology. – 2015. – 44. – P. 897–922.

Received January 12, 2018

Revised February 5, 2018

Accepted March 2, 2018

УДК 159.922.6

P. C. Чип

ruslanachip@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОЇ СКЛАДОВОЇ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Chip R. S. The study of the cognitive component of senior teenagers' gender identity / R. S. Chip // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 40. – Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2018. – P. 397–409.

R. S. Chip. The study of the cognitive component of senior teenagers' gender identity. In the article, the scientific positions of the modern scientists, which expose different psychological aspects of the problem on the formation of the gender identity of senior teenagers, are analyzed. The phenomenon of gender identity as an integral personality entity, represented by a feminine masculine-androgenic construct, whose choice is due to traditional or egalitarian gender orientations, is considered.

The results of the empirical study of the cognitive component of gender identity are highlighted. In this article, the gender impressions structuring the image of Self of a senior teenager are determined. The dynamics of the age development and gender differences in the development of this phenomenon is studied. We analyzed the psychological characteristics of the teenager's personal development that is the social situation of development, the sense of adolescence, the development of self-consciousness, subjectivity, the peculiarities of communication, which determine the specificity of the formation of the gender identity. It is revealed that gender representations are the motivational basis for the formation of a gender identity of a growing personality. We discovered the psychological factors determining the gender representations of senior teenagers in structuring the image of Self. It is confirmed, that gender representations are caused by the cognitive complexity of the development of self-consciousness in the period of maturation.

It is found out, that gender representations of senior teenagers about modern boy / modern girl, ideal boy / ideal girl are determined by the individual experience, social stereotypes, gender-role settings, expectations of the nearest social environment (parents, peers, teachers), influence of the information space.

In the article, we defined the perspectives of further scientific research. The further resolution of this define problem of emotional and behavioral components of the gender identity of senior teenagers has to be studied.

Key words: personality, self-consciousness, gender identity, gender representation, adolescent age, senior teenager.

Р. С. Чіп. Дослідження когнітивної складової гендерної ідентичності старших підлітків. У статті здійснено психологічний аналіз феномену гендерної ідентичності як інтегративного особистісного утворення. Визначено роль гендерних уявлень у становленні гендерної ідентичності старших підлітків. Розкрито психологічні характеристики особистісного розвитку підлітка, що детермінують самовизначення у просторі традиційно-егалітарних цінностей і визначають специфіку статево-рольової поведінки зростаючої особистості. Проаналізовано результати емпіричного дослідження когнітивної складової гендерної ідентичності старших підлітків.

Гендерну ідентичність представлено фемінно-маскулінно-андрогінним конструктом, вибір якого зумовлений традиційними чи егалітарними гендерними орієнтаціями. Висвітлено результати емпіричного дослідження когнітивної складової гендерної ідентичності. Визначено гендерні уявлення, що структурують образ «Я» старшого підлітка. Досліджено динаміку вікового розвитку та гендерні відмінності у становленні зазначеного феномену. Доведено, що гендерні уявлення виступають мотиваційною основою становлення гендерної ідентичності зроста-

ючої особистості. Підтверджено, що гендерні уявлення обумовлені когнітивною складністю розвитку самосвідомості у період дорослішання, почуттям дорослості, зміною соціальної ситуації розвитку.

З'ясовано, що гендерні уявлення старших підлітків про сучасного хлопця / сучасну дівчину визначаються індивідуальним досвідом, суспільними стереотипами, статево-рольовими установками, очікуваннями найближчого соціального оточення (батьків, однолітків, учителів), впливом інформаційного простору. Підтверджено, що урахування вікових закономірностей та індивідуально-психологічних особливостей особистості старшого підлітка дає змогу розглядати його як суб'єкта власних виборів у руслі традиційної чи егалітарної ціннісної системи в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, гендерна ідентичність, гендерні уявлення, підлітковий вік, старший підліток.

Постановка проблеми. Проблема гендерної ідентифікації як механізму диференціації статевої свідомості й самосвідомості зростаючої особистості представляє значний інтерес для вікової та педагогічної психології, оскільки у період дорослішання відбуваються суттєві зміни в особистісному розвитку, осмисленні та переосмисленні статями своєї поведінки у традиційній чи егалітарній культурі. Тому гендерна ідентичність сучасних старших підлітків потребує як теоретичного аналізу, так і ґрунтового емпіричного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерна ідентичність розглядається науковцями як суб'єктна та соціально-психологічна реальність у контексті цілісного процесу свідомості й самосвідомості (М. Боришевський, Т. Говорун, В. Васютинський, О. Кікінежді, В. Столін, Т. Титаренко), формування егоструктур у процесі індивідуального розвитку (Е. Берн, Е. Еріксон, Дж. Марсія), ціннісно-сміслового самовизначення (К. Войтила, В. Франкл, С. Якобсон), когнітивного розвитку (Ж. Піаже, Л. Колберг), засвоєння гендерних схем (С. Бем, Ш. Берн). Дослідження гендерної ідентичності особистості стає результатом складного процесу інтерналізації нормативів поведінки, прийнятих у цій культурі (Л. Виготський, М. Кіммель, Г. Костюк, С. Максименко, А. Менегетті, С. Рубінштейн та ін.).

О. Кікінежді зазначає, що когнітивний компонент включає вербальні, понятійні конструкти системи символічних значень, що утворюють індивідуальну свідомість і самосвідомість. Елементами когнітивного компонента гендерної ідентичності виступають образи: «Я сам(а)», «Мій ідеал чоловіка / жінки», «Ідеаль-

ний хлопчик / дівчинка», «Більшість жінок / чоловіків», «Моя мати / мій батько», «Я як майбутня дружина / майбутній чоловік» [4, с. 72].

Розглядаючи особливості усвідомлення власного досвіду підлітками, Н. Чепелева наголошує на необхідності відштовхуватися не від особливостей породження досвіду, його усвідомлення, можливості презентувати себе і історію свого життя, а від психологічних особливостей віку, оскільки саме вони значною мірою зумовлюють процес породження наративних текстів. Тому в підлітковому віці наратив варто розглядати як засіб самопрезентації і створення тих образів, які приймаються референтною групою чи дають змогу підвищити свій соціальний статус [6, с. 107].

Оскільки гендерні уявлення виступають мотиваційною основою гендерної ідентичності як інтегрального особистісного утворення, нас цікавить, як старші підлітки структурують образ сучасного хлопця / сучасної дівчини у процесі ідентифікації, що і визначило мету цієї статті.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні й емпіричному дослідженні гендерних уявлень старших підлітків як показника когнітивної складової їх гендерної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення змісту рефлексивних уявлень підлітків про фемінні та маскуліні якості сучасних дівчат і хлопців, їхні орієнтації на ідеали жіночності й мужності у побудові власного образу «Я» ми використали методику незавершених речень «Сучасна дівчина / сучасний хлопець...», «Ідеальна дівчина / ідеальний хлопець...» (І. С. Кльоцина, адаптація Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді). Структуруючи гендерний образ «Я», старші підлітки мають можливість презентувати власний досвід, накопичений у процесі взаємодії з найближчим соціальним оточенням (батьками, учителями, однолітками, друзями й іншими значущими людьми).

Аналіз результатів описових наративів досліджуваних дав змогу сконструювати образ сучасного старшого підлітка й об'єднати визначені якості у сім груп. Першу групу склали гендерно-нейтральні особистісні позитивні якості, які підкреслюють неповторність та індивідуальність особистості (своєрідність, оригінальність, креативність). Серед особистісних якостей ми умовно виокремили моральні якості (доброді, чуйність, чесність, справедливість, відповідальність), які склали другу групу, та інтелектуальні якості (розум, освіченість, винахідливість, кмітливість), що утворили третю групу. В четверту групу увійшли якос-

ті, традиційно пов'язані з уявленнями про фемінність (ніжність, лагідність, покірність, терплячість), відповідно у п'яту – якості, що традиційно відображають уявлення про маскуліність (сила, сміливість, відважність, мужність). Якості, за допомогою яких описують особливості зовнішнього вигляду (краса, врода, статура, стиль), склали шосту групу. Нами виокремлена сьома група, умовно названа гендерно-нейтральні негативні якості, до якої увійшли такі якості: байдужість, безвідповідальність, брутальність, лихослів'я, шкідливі звички тощо.

Отримані результати порівняльного аналізу образу сучасного хлопця засвідчують певні тенденції та відмінності у статевовіковій вибірці, що стосуються вікової динаміки гендерних уявлень дівчат і хлопців. Згідно результатів дослідження наративних описів, у структурі образу сучасного хлопця значущими є особистісні позитивні якості, представлені у 46,67% дівчат і 26,67% хлопців, що свідчить про більш повні гендерні уявлення дівчат, які характеризують хлопців як «оригінальних», «своєрідних», «неординарних», «харизматичних» особистостей. Порівняння обох вікових груп показує тенденцію до збільшення цього відсоткового співвідношення з віком: від 33,33% до 60,00% у дівчат та від 25,00% до 28,33% – у хлопців, що обумовлено, на нашу думку, закономірностями вікового розвитку, індивідуально-психологічними особливостями і пов'язане з рівнем розвитку самосвідомості, самопізнання та рефлексії. Розбіжності між показниками обох статей можна пояснити випереджаючим статевим та інтелектуальним розвитком, рівнем особистісного зростання, більшою спрямованістю дівчат на деталізацію та диференціацію гендерних уявлень у структуруванні образу «сучасного хлопця», що зростають із віком.

Почуття дорослості старших підлітків проявляється у прагненні переорієнтуватися із дитячих норм на моральні цінності дорослої людини, самоствердитись у власній гідності, у здатності самостійно приймати рішення і відповідати за них. Для дівчат і хлопців моральні якості, що визначають і регулюють їх дії та вчинки, виражають нову життєву позицію і є значущими у конструюванні образу «сучасного хлопця». Відтак, моральні якості, умовно виокремлені нами у групі особистісних якостей, виявлені в описах 15,83% дівчат та 12,50% хлопців і свідчать про незначні відмінності. Дівчата оцінюють моральні якості хлопців вище, ніж вони самі, та вважають їх більш відповідальними, самостійними, турботливими, уважними і чуйними. Водночас

спостерігаємо відмінності між показниками моральних якостей за ґендерною ознакою: у дівчат він зменшується – від 21,67% до 10,00%, а у хлопців дещо зростає – від 11,67% до 13,33%.

Для особистісного розвитку старших підлітків, поряд із моральними якостями, важливим є розвиток інтелектуальної активності, що проявляється у бажанні продемонструвати свої досягнення, здатності до рефлексії та розвитку індивідуальних особливостей мислення. Відповідно, інтелектуальні якості, які ми теж умовно виокремили у групі особистісних якостей, зафіксовано у наративах 12,50% дівчат та у 13,33% хлопців. У хлопців старшого підліткового віку з'являються нові інтереси й захоплення, вони прагнуть пізнавати світ і себе у ньому, вдаючись до випробувань та експериментування, оскільки логічне мислення і рефлексія, що розвиваються у підлітковому віці, сприяють цьому. Однак, у цьому порівнянні спостерігається вікова динаміка зниження показника моральних якостей як у вибірці дівчат – від 13,33% до 11,67%, так і у вибірці хлопців – від 15,00% до 11,67%.

Особливий інтерес для нас складає група якостей, що відображає традиційні маскулінні якості, виявлені у 13,33% дівчат та 12,50% хлопців, які наділяють сучасного хлопця «силою», «мужністю», «відважністю», «сміливістю» тощо. Порівняння результатів за двома віковими групами дівчат свідчить про динаміку ґендерних уявлень у напрямку спадання значущості маскулінних якостей – від 23,33% до 3,33% і суттєві відмінності. Статистична значущість цих відмінностей підтверджена емпіричним значенням критерію Стюдента ($t = 3,02$ при $p \leq 0,01$). Високі показники маскулінних якостей в уявленнях образу сучасного хлопця дівчатами 13–14 років обумовлені, на нашу думку, визначеними суспільними стереотипами, традиційними поглядами, що з віком змінюються у напрямку розширення і доповнюються власним індивідуальним досвідом. Натомість у вибірці хлопців спостерігаємо незначне зростання показника маскулінних якостей – від 11,67% до 13,33%. Бажання самоствердитись у власній чоловічій ролі спонукає хлопців максимально підкреслити свою відмінність від дівчат, намагаючись подолати все, що може сприйматися як прояв жіночності.

Фемінні якості, виявлені у ґендерних уявленнях 1,67% дівчат та 1,67% хлопців у обох вікових вибірках, свідчать про їх незначну роль у структуруванні образу «сучасного хлопця». Очевидно, неприйняття старшими підлітками особистісних якостей

та моделей поведінки, не характерних для відповідної статі, можна пояснити процесом статевої інтенсифікації – посиленням статевих відмінностей, пов'язаних із надмірним прагненням слідувати статевим ролям унаслідок вступу в пубертатний період.

У ґендерних уявленнях дівчат і хлопців проявляється диференціація якостей у бік особистісної значущості, відокремлення від стереотипних образів і спрямовується увага на зовнішність, фізичну оцінку й самооцінку тілесного образу «Я» за допомогою самоаналізу і самопізнання. Рефлексія зовнішності забезпечує високі показники за цією групою якостей у досліджуваних обох статей: 25,83% дівчат і 25,00% хлопців у своїх описах акцентують увагу на особливостях зовнішнього вигляду сучасного хлопця. Тенденція зростання цього показника у віковому діапазоні зафіксована у вибірці дівчат – від 21,67% до 30,00% та у вибірці хлопців – від 21,67% до 28,33% і свідчить про значущість зовнішнього вигляду для старших підлітків, що характеризують образ «сучасного хлопця», оскільки виражає почуття дорослості – основне новоутворення підліткового віку, є першою ознакою схожості на чоловіків, найлегшим шляхом до самоствердження серед однолітків. Для хлопців – старших підлітків важливими показниками «чоловічості» є високий зріст і фізична сила, а пізніше значущості набуває сила волі, а тоді – інтелект, який забезпечує успіх у житті.

Водночас результати дослідження демонструють високі показники особистісних негативних якостей у наративах дівчат (50,00%) та значно нижчі у хлопців (20,00%) і показують вікову динаміку їх зростання у вибірці дівчат – від 40,00% (13–14 років) до 61,67% (14–15 років). Емпіричне значення критерію Стюдента дорівнює 2,14 і підтверджує статистичну значущість цих відмінностей на рівні $p \leq 0,05$. Водночас спостерігається незмінність цього показника в обох вікових вибірках хлопців (20,00%). Окрім цього, зафіксовано значущі відмінності між дівчатами (40,00%) та хлопцями (20,00%) 13–14 років (показник критерію Стюдента становить 2,87 і підтверджує статистичну значущість відмінностей при $p \leq 0,01$) та між дівчатами (61,67%) і хлопцями (20,00%) 14–15 років (статистичну значущість відмінностей підтверджено – $t = 4,29$ при $p \leq 0,001$). Відтак, дівчата – старші підлітки, крім особистісних позитивних якостей: «добрий», «чуйний», «відповідальний», «неординарний», «товариський», «із почуттям гумору», характеризують сучасного хлопця як «невихованого», «некультурного», «безвідповідального», «бруталь-

ного», «несамостійного», «нерішучого», «байдужого», «зі шкідливими звичками», «лінивого», «ревнивого», «егоїста» тощо. Інтегровані у гендерних уявленнях досліджуваних характеристики підтверджують, на нашу думку, амбівалентність образу «сучасного хлопця», що структурується як позитивними, так і негативними гендерно-нейтральними особистісними якостями, традиційними статево відповідними маскулініними та незначною кількістю фемінних характеристик, що зазнає змін у віковому діапазоні та різниться за гендерними ознаками, відображає нестабільність образу «Я», що може свідчити про статус дифузії або мораторій гендерної ідентичності, характерні для підліткового віку.

Проведений порівняльний аналіз результатів дослідження засвідчив спільне та відмінне у відповідях опитаних обох статей у структуруванні образу «сучасного хлопця»; дав змогу визначити тенденції та виявити вікову динаміку гендерних уявлень старших підлітків як мотиваційної основи становлення гендерної ідентичності. Відтак, простежується вікова динаміка гендерних уявлень підлітків-хлопців образу сучасного хлопця, структурування якого має різну спрямованість в описах хлопців-підлітків. Якщо хлопці 13–14 років намагаються синтезувати усі якості й сконцентрувати їх у кількох категоріях, то хлопці 14–15 років детальніше аналізують гендерний образ. Диференціюючи власні уявлення, вони прагнуть індивідуалізуватись, відокремитись від інших, усвідомити власну своєрідність і неповторність, зберігаючи при цьому своє гендерне ідентифікаційне «Ми». В уявленнях дівчат образ сучасного хлопця конструюється гендерно-нейтральними позитивними якостями, серед яких найбільш значущими є моральні, крім особистісних та інтелектуальних характеристик. Попри це, не втрачають своєї значущості особливості зовнішнього вигляду, що віддзеркалюють фізичне «Я» як важливий показник реалізації почуття дорослості у цьому віці. Статеві-типові якості, що представлені маскулініними характеристиками, найяскравіше виражені в уявленнях дівчат 13–14 років, але з віком гендерний образ сучасного хлопця набуває андрогінної орієнтації.

Охарактеризуємо гендерні уявлення хлопців і дівчат старшого підліткового віку про образ «сучасної дівчини». Значна кількість опитаних дівчат (31,14%) і хлопців (20,83%) у структурі образу сучасної дівчини відзначають особистісні позитивні якості. В уявленнях хлопців сучасна дівчина наділена рисами

«впевненої», «самостійної», «вибагливої» особистості. Повнішими і диференційованими є уявлення самих дівчат, які образ сучасної дівчини описують за допомогою таких характеристик: «самоцінна», «самовпевнена», «цікава», «із почуттям гумору», «дотепна», «особлива», «індивідуальна», «своєрідна», «оригінальна», «доросла», «весела», «романтична», «крута», «незалежна», «життєрадісна», «публічна», «харизматична», у яких проявляється і реалізується почуття дорослості, що відображає внутрішню свободу і власну життєву позицію у ставленні до себе й оточуючих. Спостерігаємо вікову динаміку незначного зростання зазначених якостей як серед дівчат – від 30,00% до 31,67%, так і серед хлопців – від 18,33% до 23,33%, та відмінності за гендерними ознаками у кожній віковій вибірці. Зокрема, зафіксовано статистично значущі відмінності у розподілі особистісних позитивних якостей між дівчатами (30,00%) і хлопцями (18,33%) 13–14 років, що підтверджено емпіричним значенням критерію Стьюдента ($t = 2,77$ при $p \leq 0,01$). Відмінності у віковій вибірці 14–15 років між дівчатами (31,67%) та хлопцями (23,33%) теж мають статистичну значущість ($t = 2,08$ при $p \leq 0,05$).

Моральні якості, які є ціннісним ядром особистості у старшому підлітковому віці, відображені в уявленнях дівчат більшою мірою – 21,67%, аніж у хлопців – 10,00%. Високі відсоткові значення у вибірці дівчат свідчать про значущість моральних якостей, що утворюють образ «сучасної дівчини»: «добра», «щира», «вірна», «справедлива», «відповідальна», «чуйна», «чесна», «вихована», «доброзичлива», «толерантна», «співчутлива». Із віком цей показник змінюється у напрямку незначного зростання у дівчат – від 20,00% до 23,33% та у хлопців – від 8,33% до 11,67%.

Розподіл інтелектуальних якостей між дівчатами (12,50%) і хлопцями (14,17%) у структуруванні образу «сучасної дівчини» суттєво не відрізняється. Водночас спостерігається негативна тенденція спадання показника інтелектуальних якостей у вибірці дівчат – від 20,00% до 5,00% (статистична значущість зафіксованих змін підтверджена критичним значенням критерію Стьюдента – $t = 2,62$ при $p \leq 0,01$) та у вибірці хлопців – від 15,00% до 13,33% (різниця між показниками статистично недовірлива). Натомість зафіксовано статистично значущі відмінності у гендерних уявленнях дівчат (5,00%) і хлопців (13,33%) 14–15 років, які характеризують сучасну дівчину як «розумну», «ерудовану», «кмітливу» й «освічену» особистість. Ці відміннос-

ті мають статистичну значущість ($t = 2,02$ при $p \leq 0,05$). Розвиток інтелектуальної активності у підлітковому віці пояснюється бажанням проявити свої здібності та продемонструвати власні досягнення в очікуванні оцінки з боку оточуючих. Водночас прагнення до розкриття власних потенційних можливостей чи, навпаки, зниження інтересу до розумової активності визначається як індивідуально-типологічними особливостями розвитку, рівнем когнітивного розвитку, так і низкою соціально-психологічних чинників.

Гендерні уявлення дівчат – 5,00% та хлопців – 0,83% виражені незначною кількістю якостей, що традиційно вважаються маскулініними: «сильна», «мужня», «хоробра», «відважна», «смілива». Аналогічна ситуація спостерігається з наявністю фемінних якостей: «мила», «ніжна», «скромна», «покірна» в уявленнях дівчат – 9,17% і хлопців – 0,83%. Такий відсотковий розподіл свідчить про те, що хлопці у своїх гендерних уявленнях не акцентують увагу на виокремленні якостей, що визначаються статевими стереотипами й очікуваннями соціального оточення. Поєднання в уявленнях дівчат маскуліних і фемінних характеристик, що структурують образ «сучасної дівчини», свідчить про спрямованість тенденції до інтегративного утворення андрогінного конструкту гендерної ідентичності.

У гендерних уявленнях дівчат – 42,00% і хлопців – 31,00%, які надають перевагу зовнішнім особливостям в описах сучасної дівчини, найвираженішими є якості: «красива», «струнка», «симпатична», «приваблива», «охайна», «чепурна», «модна», «спортивна», «стильна» тощо. Виявлено вікову динаміку спадання цього показника у вибірці дівчат – від 48,33% до 36,67% та зростання серед хлопців – від 26,67% до 36,67%, що свідчить про підвищення з віком рівня значущості особливостей зовнішнього вигляду сучасної дівчини для хлопців як показника зростання інтересу до осіб іншої статі та прагнення до взаємодії з ними. Зафіксовані відмінності за гендерною ознакою в уявленнях дівчат – 48,33% і хлопців – 26,67% у межах вікової вибірки 13–14 років. Статистична значущість цих відмінностей підтверджена емпіричним значенням критерію Стюдента ($t = 2,87$ при $p \leq 0,01$).

Особистісні негативні якості, що складають образ сучасної дівчини, відображені у гендерних уявленнях 35,00% дівчат та 29,17% хлопців, які оцінюють сучасних дівчат таким чином: «неврівноважені», «небезпечні», «зі шкідливими звичками»,

«несправедливі», «не вміють готувати». Зміст негативних оцінювальних ставлень дівчат виражається іншими якостями: «шантажистки», «матеріально залежні», «черстві», «дратівливі», «неслухняні», «легкодоступні», «ревниві», «вживають лихослів'я», «меркантильні», «непослідовні», «пафосні». Розподіл показників із віком змінюється у напрямку збільшення у дівчат – від 25,00% до 45,00% та зменшення у хлопців – від 28,33% до 30,00%.

На нашу думку, поєднання позитивних і негативних особистісних характеристик в уявленнях досліджуваних обох статей про образ сучасної дівчини підтверджує наявність суперечливих та амбівалентних поглядів. Ідентифікація дівчат і хлопців як із позитивними, так і з негативними якостями, що інтегруються у гендерних уявленнях, є підтвердженням їх самоприйняття такими, якими вони є насправді.

Високі показники якостей, що відображають особливості зовнішнього вигляду в поєднанні з виокремленими групами позитивних і негативних якостей, показують значущість фізичного «Я» та особистісних характеристик для реалізації почуття дорослості й конструювання образу «Я» у період зростання особистості. У старшому підлітковому віці відповідні нормативні гендерні уявлення у конструюванні образу сучасного хлопця / сучасної дівчини в окремих випадках відзначаються особливою жорсткістю і стереотипністю.

Висновки. Отримані результати за усіма групами якостей засвідчують наявність відмінностей в уявленнях старших підлітків у конструюванні образу сучасної дівчини. Спостерігаються суперечливі тенденції у гендерних уявленнях хлопців і дівчат 13–15 років, що можна пояснити наслідками підліткової кризи, якісно новим рівнем розвитку статевої самосвідомості, нерівномірним фізіологічним, психічним та особистісним розвитком. Структура образу сучасної дівчини в уявленнях дівчат є більш деталізованою, розгорнутою і повнішою, ніж у самоописах хлопців, що поступаються як за кількісними, так і за якісними показниками. Підтверджується наявність суперечливих й амбівалентних поглядів у конструюванні гендерного «Я», які водночас відтворюють адекватний образ сучасного підлітка, що інтегрує у собі як позитивні, так і негативні якості не лише в уявленнях, а й у самоставленні, ставленні до інших і проявах поведінкових реакцій у взаємодії зі своєю чи іншою статтю як заклик до прийняття її / його такими, якими вони є.

Із метою вивчення особливостей становлення гендерної ідентичності зростаючої особистості ми виявили зміст уявлень про фемінні та маскулінні властивості як статево-типові та гендерно-нейтральні особистісні (позитивні та негативні) якості, що конструюють образ «Я». На основі кількісної обробки даних і якісного аналізу отриманих результатів було досліджено специфіку гендерних уявлень дівчат і хлопців старшого підліткового віку про образ сучасного хлопця / сучасної дівчини, що виступають мотиваційною основою та показником розвитку когнітивного компонента гендерної ідентичності старших підлітків; з'ясовано відмінності за гендерною ознакою; виявлено особливості вікової динаміки і тенденції розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми становлення гендерної ідентичності старших підлітків. Наші подальші наукові розвідки будуть спрямовані на виявлення змісту та специфіки уявлень образу ідеальної дівчини / ідеального хлопця дівчатами та хлопцями старшого підліткового віку.

Список використаних джерел

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Липсиц Бем ; пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
2. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
4. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
5. Максименко С. Д. Генеза існування особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ООО «КММ», 2006. – С. 51–69.
6. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
7. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bem S. Linzy gendera: Transformacija vzgljadov na problemu neravenstva polov / Sandra Lipsic Bem ; per. s angl. – M. : «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN), 2004. – 336 s.
2. Boryshevs'kyj M. Doroga do sebe: Vid osnov sub'jektnosti do vershyn duhovnosti : monografija / M. J. Boryshevs'kyj. – K. : Akademvydav, 2010. – 416 s. – (Serija «Monograf»).
3. Govorun T. V. Genderna psihologija : navch. posib. [dlja stud. vyssh. navch. zakl.] / T. V. Govorun, O. M. Kikinezhdі. – K. : Vydavnychyj centr «Akademija», 2004. – 308 s.
4. Kikinezhdі O. M. Genderna identychnist' v ontogenezi osobystosti : monografija / O. M. Kikinezhdі. – Ternopil' : Navchal'na knyga – Bogdan, 2011. – 400 s.
5. Maksymenko S. D. G'eneza isnuvannja osobystosti / S. D. Maksymenko. – K. : Vyd-vo ООО «КММ», 2006. – С. 51–69.
6. Rozuminnja ta interpretacija zhyttjevoogo dosvidu jak chynnyk rozvytku osobystosti : monografija / za red. N. V. Chepeljevoi'. – Kirovograd : Imeks-LTD, 2013. – 276 s.
7. Tytarenko T. M. Zhyttjevij svit osobystosti: u mezhah i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko. – K. : Lybid', 2003. – 376 s.

Received January 8, 2018

Revised February 7, 2018

Accepted March 4, 2018